ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 1, številka 3-4, december 1997 · ISSN 1408-2969

METAFORA

Andrej Ule

Metafora in preslikava

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Citiranje: Andrej Ule, »Metafora in preslikava«, *Analiza: časopis za kritično misel* 1, št. 3-4 (1997): 126–139.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Andrej Ule
Filozofska fakulteta v Ljubljani

METAFORA IN PRESLIKAVA

Predstavim slikovno teorijo metafore, ki gradi na dopolnjeni Wittgensteinovi slikovni teoriji stavka. Wittgensteinovo teorijo dopolnim s pojmom indeksov relacij. Izraz, ki opisuje kako relacijo med predmeti, ni ime relacije med predmeti, temveč je indeks relacije med imeni v stavčnem znaku. Indeks relacije med imeni podrobneje določa relacijo med predmeti v odslikanem kompleksu, ki naj jo odslika stavek, nima pa samostojnega pomena. V primeru metaforičnih stavkov imamo posredno preslikavo kompleksov. To se zgodi ob nanašanju na kak kompleks, ki se v določeni meri formalno ujema z dejansko preslikanim kompleksom. Opozorim na težave tako dopolnjene teorije logične slike. Iz nje izhaja, da v naravnem jeziku ni povsem nemetaforičnih stavkov, možne pa so različne stopnje metaforičnega pomena. Vrsta "metafizičnih" stavkov nima slikovnega smisla in zato tudi niso metafore, temveč psevdostavki, ki igrajo vlogo navideznih metafor.
Ključne besede: metafora, preslikava, logična slika, stavek, ime, relacija, indeks, pomen.

Wittgensteinova teorija stavka kot logične slike

> Metafora je jezikovna igra, ki jo navidez vsi lahko razumemo in ravnamo z njo. Vendar pa tedaj, ko nas nekdo vpraša, kaj je metafora in kako deluje, ne vemo pravega odgovora. Kantetova knjiga sama dovolj zgovorno govori o tem, da pravzaprav ne vemo, kaj je metafora in kako deluje. Pravzaprav ponuja vrsto "metafor za metafore", npr. metaforo zrcaljenja sveta, metaforo prenosa pomena, metaforo ozadja in ospredja, računalniško podprte modele metafore itd.[1] Kante je do vseh teh modelov kritičen in razmeroma zadržan. Tako je z metaforo nekako tako kot s časom, o katerem je že sv. Avguštin dejal, da vemo, kaj je, kadar nas nobeden ne vpraša o njem, in ne vemo, kadar nas kdo vpraša, kaj je to čas. Morda je razlog teh težav v tem, da raba metafor tiči tako globoko v vsakdanjih jezikovnih igrah,

[1] *Glej* Kantetovo razlago Lakoff-Johnsonove teorije metafore (Kante, 1996: 19-26).

da je ne moremo več pojmovno reflektirati, čeprav jo zlahka prepoznamo.

V svojem prispevku se bom omejil na razmeroma klasično temo: *metafora kot preslikava* (zrcaljenje) med jezikovnimi izrazi. Zavedam se, da je to zopet metafora, toda obenem je *centralna* metafora in nanjo se tako ali drugače nanašajo druge razlage metafore. V njej se skriva pomemben del rabe metafor in njihovega delovanja. Najbolj pa me zanimajo *meje te metafore* o metafori. O tem je sicer pisal tudi Kante, vendar želim kreniti po nekoliko drugi poti, in sicer tisti, ki jo je nakazal Wittgenstein v *Traktatu*.

Znamenit je Wittgensteinov stavek:

"Možnost vseh prispodob, celotna slikovitost našega načina izražanja temelji v logiki preslikavanja." (4.015)

Wittgenstein daje nato primer hieroglifske pisave, ki dejstva, ki jih opisuje, preprosto preslikava. Iz nje je nastala črkovna pisava, vendar po Wittgensteinovem mnenju ni bilo pri tem izgubljeno ničesar, kar je za preslikovanje bistveno. Za obstoj preslikave je pomembno le to, da že iz kompozicije, strukture stavčnega znaka lahko razberemo njegov smisel. To je mogoče le tako, da stavek kot kompleksno dejstvo, sestav imen (besed) *kaže* svoj smisel.

Seveda ne smemo misliti, da je vse, kar je na stavku danega, del slike oz. slikovnega odnosa. Po Wittgensteinu k temu sodi le *logično ogrodje* stavka, tj. njegova logična forma (4.023).

Wittgenstein podaja primere gramofonske plošče, glasbene misli, notnega zapisa, zvočnih valov, ki so vsi med seboj v tistem odnosu preslikavanja, ki vlada tudi med jezikom in svetom, imajo namreč skupno logično zgradbo (4.014). Podoben primer je primer partiture, po katerem glasbenik razbere iz partiture simfonijo. Po tem pravilu je mogoče iz brazd na gramofonski plošči razbrati simfonijo in partituro. Tudi tu gre za notranjo podobnost na videz povsem različnih tvorb, to pa je podobnost v logični strukturi teh tvorb. Vse tvorbe (kompleksi) imajo enako logično formo. Enaka logična forma teh struktur omogoča projekcijo simfonije v notni jezik, prevajanje iz notnega jezika v jezik gramofonske plošče (4.0141).

Pri metaforah gre po Wittgensteinu (v *Traktatu*) torej za logično preslikavo med metaforičnim izrazom in njegovim pomenom. Glede tega ni metafora prav nič posebnega, saj je tudi vsak stavek *logična slika* dejstev, zdi se, da ima metafora le več dodatnih sestavin, ki nekako "krasijo" sliko, a ne spreminjajo slikovnega odnosa. Zato je tudi za metaforo temeljnega pomena Wittgensteinova razlaga stavka kot logične slike dejstev. Bistvena je teza 3.1431:

"Ne: 'Kompleksni znak ›aRb‹ pomeni, da je a v odnosu R do b', ampak: To, *da* je 'a' v nekem odnosu do 'b', govori, *da* je aRb."

Po Wittgensteinu skratka *dejstvo stavčne relacije* nekaj govori o kakem drugem dejstvu, ne pa imena, ki so elementi stavčne relacije. Prav podobno je najbrž pri vsaki semantični preslikavi. Kar nam govorijo določeni izrazi, podobe ali prispodobe, je podano predvsem z *relacijami* med sestavnimi deli izraza ali prispodob, ne z njihovimi sestavnimi deli. Osnovni sestavni deli (npr. imena predmetov)

igrajo le vlogo nekakšnih semantičnih priponk, s katerimi se punktualno "dotikamo" stvarnosti. A v tem še ni pomena izrazov, ta raste šele iz relacij med sestavnimi deli izraza. Vprašanje pa je, kateri vidiki strukture izraza so semantično pomembni, kateri pa so sekundarni.

Lahko se pripeti, da površinska struktura izraza ali prispodobe bolj ali manj omrači logično relacijsko strukturo izraza (globinsko strukturo). Od tod verjetno izhaja velik del presenetljive sposobnosti prispodob, da zadenejo svoj cilj, čeprav navidez govore nekaj povsem drugega ali nesmiselnega.

V Wittgensteinovi razlagi preslikavanja je še en detajl, ki bralcem pogosto uhaja iz vida. Samo *ime relacije* R (med imenoma *a* in *b*) nima nobene logične vloge v stavku, je pravzaprav odveč. Tisto, kar se v stavku nanaša na (drugo) dejstvo, namreč niso imena in še zlasti ne ime relacije (R), temveč *dejstvo*, da so ta in ta imena v *takšni in takšni relaciji* med seboj.

Russell in logični pozitivisti so menili, da so relacijski izrazi v stavku bistveni, ker tudi ti izrazi stojijo v preslikovalnem odnosu stavka do dejstva.

Njihova shema pomenske preslikave je bila naslednja:

a	R	*b*	
f	f	f	f je preslikovalna funkcija, ki preslika ime *a* v predmet (*a*), ime *b* v predmet (*b*) in relacijski izraz R v relacijo ® med (a) in (b).[2]
(*a*)	®	(*b*)	

Temu modelu semantične preslikave sledi npr. tudi kasnejša Tarskijeva semantika. To je na prvi pogled podobno Wittgensteinovi preslikavi med strukturo stavka *a*R*b* in strukturo dejstva (*a*)®(*b*), kajti pri obeh modelih preslikave vsak element stavčne strukture preslikamo v ustrezni element druge strukture, pri čemer se ohrani urejenost med elementi obeh struktur. Bistvena razlika med Wittgensteinovim modelom in zgornjo preslikavo je, da pri stavčnem znaku le določen znak, tj. ime 'R' preslikamo v relacijo ® med predmeti, ne pa, da bi relacijo med imeni preslikali v relacijo med predmeti, kot je to pri Wittgenstenu. Wittgenstein je torej strožje določil preslikavo med stavkom in dejstvom kot sodobna semantika, saj je strogo ohranil logični tip preslikanih "objektov", medtem ko se pri Russellu in večini sodobnih semantikov ta tip ne ohrani. Prav zaradi te razlike oz. nedoslednost v sodobni logiki in semantiki še vedno vneto razpravljajo o tem, kaj ustreza relacijskim *imenom* v stavku in o tem, ali obstajajo relacije kot samostojne abstratne entitete, ki so "pomeni" relacijskih imen.

Vendar tudi Wittgenstein ni povsem "zvest" ideji stroge preslikave struktur, kajti tu obstaja poseben preslikujoči odnos med imeni in predmeti in med relacijami v dveh strukturah, ki sta v odnosu preslikavanja. Ta odnos predstavlja nekakšno relacijo višjega reda, ki jo v načelu zopet lahko zajamemo v kaki novi preslikavi (preslikava preslikave). Pri Wittgensteinu le *skupna logična forma* stavka in dejstva omogoča preslikavo, vendar ne obstaja nobena dodatna "relacija med relacijami" neodvisno od imen, temveč le odnos preslikave med konkretnima relacijama

[2] V bodoče bom z (a), (b), ® označeval *označene* (dejanske ali domnevne) predmete oz. relacije, ki ustrezajo imenom "a", "b", "R".

v stavku in v dejstvu. Še dodatna razlika je, da po Wittgenstenu odnos med stavkom in dejstvom ni *noben dejanski odnos*, ni del sveta, kajti odnosi med relacijami v načelu niso dejstva, sicer bi jih lahko opisali, izrekli. S tem bi padla v vodo načelna razlika med izrekanjem in kazanjem. Preslikovalni "odnos" med stavkom in dejstvom je *notranji odnos*, to je odnos, ki živi na ravni forme, tega, kar se kaže na stavkih, ne pa izreka (opiše) z njimi. Toda v ta vidik Wittgensteinove razprave se ne mislim več spuščati, pač pa nanj opozarjam.

Če sprejmemo navedeno pojmovanje stavkov kot logične slike dejstev, potem to pomeni, da večina stavkov, ki jih poznamo v vsakdanjem jeziku, zavajajo svoje uporabnike, saj v njih dozdevno nenehno "govorimo" o odnosih, razmerjih med stvarmi. Rečemo npr. "2 je manjše kot 3" in pri tem pomislimo na relacijo *biti manjše število od*. Povsem naravno se nam zdi, da stojijo besede "je manjše od" na isti semantični ravni kot številska znaka "2" in "3", tj. vse označujejo določene "objekte". Po Wittgensteinu je to iluzija jezika, kajti relacije niso objekti (prav tako niso objekti tudi lastnosti), sicer bi potrebovali nove logične znake, ki bi "preslikali" povezave med temi objekti, npr. med individualnimi stvarmi in njihovimi medsebojnimi relacijami. To bi nas vodilo k teoriji tipov, s katero bi razlikovali med logičnimi tipi navidez sorodnih izrazov. Morali bi *govoriti* o sintaktičnih lastnostih tipov oz. znakov. To po Wittgensteinu krši tezo, da o logičnih (sintaktičnih) lastnostih stavkov in znakov ne moremo govoriti, temveč jih lahko le pokažemo v "delovanju" znakov v smiselnih stavkih.

Po Wittgensteinu se dogaja videz, da moremo in moramo imenovati relacije tako, kot da bi bile predmeti posebne vrste, zato, ker imamo v običajnem jeziku opraviti s še neanaliziranimi stavki, tj. s kompleksnimi stavki. V njih vsaj nekateri izrazi vsebujejo skrite predikate (opisne fraze), ki bi v nadaljnji analizi izginili, tako da bi na koncu analize ostala v stavkih kot "označevalna" le čista logična imena brez dodatnih skritih vsebin. Vse ostalo, kar pripomore k logični sliki, bi se torej *eo ipso* moralo znajti v relacijah med imeni, ne pa v opisih ali imenih relacij.

To, kar je zajeto v indeksih relacij, seveda lahko "opišemo" na drug način. Npr. s kvantificiranimi stavki, ki ne poznajo več nobenih imen, temveč le individualne spremenljivke. "Opis" npr. splošnih lastnosti relacije "biti manjši od" (naj ostane zanjo indeksirana oznaka R) bi bil:

$(\forall x, y, z)\ [x\ R\ x \wedge (x\ R\ y \supset \sim y\ R\ x) \wedge (x\ R\ y \wedge y\ R\ z \supset x\ R\ z)]$.

Vendar pa to ne pripomore k smislu stavka, temveč je le pripomoček za nas, da si nekako zabeležimo logične lastnosti relacij. Tovrstni stavki so za Wittgensteina *formalni stavki*, kjer s sintaktičnimi sredstvi posebnega formalnega zapisa zabeležimo *notranje lastnosti dejstev*, tj. tisto, kar se sicer zgolj kaže na uporabi smiselnih stavkov. (4.122)

Kje so meje te teorije? Nujnost indeksiranih relacij

Wittgenstein je gradil svojo teorijo pomenjanja na pojmu preslikave. V osnovi gre za preslikavo med dejstvom stavka in dejstvom, ki ga stavek pomeni. Preslikujoči odnos vzpostavlja "uporabnik" stavka s tem, ko določi pomene imen v stavku.

Pustimo za sedaj vprašanje, ali imamo kadarkoli realno opraviti z elementarnimi stavki, ki so predmet Wittgensteinove teorije, torej, ali imamo opraviti z dejanskimi imeni in dejanskimi elementarnimi predmeti kot pomeni imen. Vsak stavek primarno lahko razumemo tako, kot bi bil elementarni stavek. Nekatere besede igrajo vlogo imen, ki virtualno označujejo nekaj enostavnega, druge naznačujejo predikate oz. relacije med temi enostavnostmi. Šele nadaljnje delovanje stavka v raznih stavčnih zvezah nam razkrije, da je stavek kompleksen. Razkrije nam, da bi dejansko potrebovali dodatno analizo smisla, če bi ga hoteli dokončno razumeti. Po tej teoriji torej dani kompleks besed, ki ga predstavlja stavčni znak, preslika kak drug kompleks (dejstvo) s tem, ko vemo za pomene besed in notranje lastnosti relacij med predmeti, ki so pomeni besed.

Vzemimo zopet stavek oblike "*a*R*b*" (npr. "Triglav je manjši od Mt. Blanca"), ki preslika dejstvo, da je predmet (*a*) manjši od predmeta (*b*). Relacija med (*a*) in (*b*) je v tem primeru nerefleksivna, asimetrična in tranzitivna, prav tako kot je tudi relacija "biti levo od" med "*a*" in "*b*" v stavku. Kakšna je dejanska vloga relacijskih izrazov, kot je npr. "je manjši od"?

Wittgenstein pravzaprav o njih ne govori, zato je to, o čemer govorim, moja ekstrapolacija iz nekaterih njegovih izjav. Vsekakor relacijske besede niso "imena" relacij in same po sebi *ne* vzpostavijo pomenskega odnosa do dejstva. To pa zato, ker bi morebitni objekt, tj. relacija, nujno vseboval nadaljnjo logično kompleksnost, namreč notranje lastnosti "označene" relacije. Te lastnosti bi morali potem kako dodatno navesti ali opisati, to pa pomeni nedokončano analizo, nove stavke itd. Z eno besedo, relacijski izrazi niso imena relacij. Tudi ne morejo biti opisi relacij, kajti opise omogočajo stavki, relacijski izrazi pa so kvečjemu *nesamostojni deli* stavka. Zato jim pravim *indeksi* relacij.

Dejstvo, da je predmet (*a*) manjši od predmeta (*b*) (da je Triglav manjši od Mt. Blanca), ima lahko še kake druge binarne relacije *enake* logične forme, kot je relacija "biti manjši od", tj. nerefleksivne, asimetrične in tranzitivne relacije (*x*R*y*). Zato zgolj s postavitvijo imen v določeno medsebojno relacijo v stavku še ne preslikamo *prav določene* relacije, temveč se nanašamo zgolj na skupno logično formo vseh določenih relacij, ki jih vsebujejo opisane stvari. Npr. v našem primeru je Triglav vzhodno od Mt. Blanca, kar je prav tako nerefleksivna, asimetrična in tranzitivna relacija (*x*R*y*).[3] Zato bi čista binarna relacija "Triglav——Mt. Blanc", tj. dejstvo, da je beseda "Triglav" levo od besede "Mt. Blanc", ne odslikovala prav dejstva, da je Triglav večji od Mt. Blanca, temveč bi v najboljšem primeru le naznačila splošno logično formo relacij določene oblike, ki so možne med predmetoma Triglav in Mt. Blanc. Torej potrebujemo kak *dodatni znak*, ki poudari, izpostavi prav določeno relacijo te logične forme, npr. prav relacijo *biti manjši od*, ne pa nemara relacijo *biti vzhodno od*. Ta dodatni znak imenujem *indeks relacije*. Ta indeks dodatno obeleži *relacijo* med besedami, tako obeležena *relacija* pa od-

[3] Binarna relacija R je *refleksivna*, če in samo, če za vsako vrednost individualne spremenljivke *x* iz območja *DR*, kjer je R sploh definirana (smiselna), velja *x*R*x*. Je *simetrična*, če in samo, če za vsak par vrednosti individualnih spremenljivk *x* in *y* iz *DR* velja: če *x*R*y*, potem *y*R*x*. Je *antisimetrična*, če in samo, če za vsak par vrednosti individualnih spremenljivk *x* in *y* iz *DR* velja: če *x*R*y* in *y*R*x*, potem *x*=*y*. Relacija R je *tranzitivna*, če in samo, če za vsako trojico vrednosti individualnih spremenljivk *x*, *y*, z iz *DR* velja: če *x*R*y* in *y*R*z*, potem *x*R*z*. Obstaja še vrsta drugih lastnosti binarnih relacij, ki karakterizirajo njihove notranje (formalne) lastnosti (*glej* Prijatelj, 1988: 74 in dalje).

slika ustrezno *relacijo* v dejstvu.[4]

Tu je seveda mogoč ugovor, da so morda elementarna dejstva takšna, da predmeti v dejstvu lahko poznajo samo eno relacijo določene oblike, npr. le eno binarno, nerefleksivno, asimetrično in tranzitivno relacijo, ne pa več tovrstnih relacij. Tako bi odpadla potreba po indeksih relacij, imeli bi povsem čist odnos preslikave med elementarnim stavkom in elementarnim dejstvom. A Wittgenstein te zahteve v *Traktatu* ne postavi, in tudi sicer izrecno pravi, da o tem, kaj so elementarna dejstva, ne more reči ničesar drugega, kot to, da so nujno potrebna, če imamo kompleksne stavke z določenim smislom. Poleg tega na začetku *Traktata* pravi, da vsak enostavni predmet vsebuje t.i. formo, tj. *interne možnosti* relacij do drugih predmetov. Vsak predmet (stvar) mora vsebovati možnost vseh stanj stvari, v katerih lahko nastopa:

"V logiki ni nič slučajnega: če se stvar *lahko* pojavi v stanju stvari, potem mora biti možnost stanja stvari že vpisana v stvari." (2.012)
"Stvar je samostojna, kolikor je lahko v vseh *možnih* položajih stvari, toda ta oblika samostojnosti je oblika povezanosti s stanjem stvari, je oblika nesamostojnosti. (Ni mogoče, da bi se stvari pojavljale v dveh različnih načinih, same in v stavku.)" (2.0122)
"Da bi poznal kakšen predmet, mi sicer ni treba poznati njegovih zunanjih lastnosti - moram pa poznati njegove notranje lastnosti" (2.01231)

Nikjer pa ni rečeno, da vsakemu predmetu ustreza lahko le ena kombinacija predmetov, s katerimi lahko stoji v določeni relaciji. To bi bila pretirana zahteva, ki bi bila zgolj neopravičena "metafizična" teza. To pa pomeni, da potrebujemo indeksirane relacije v stavku tudi na ravni elementarnih stavkov. Čeprav Wittgenstein ne govori o tem *naznačevanju* relacij, ki mu pravim indeksiranje, pa to logično izhaja iz njegove teorije odslikavanja. Vendar se s tem problem preslikave relacije ne reši, le navidezno odmakne. S tem, da relacijo indeksiramo, jo spreminjamo v semantični izraz, ki dobiva posredno funkcijo imenovanja. Indeksirana relacija namreč *kaže* na prav določeno relacijo med predmeti, in to tako, da *mi vemo* za pomen indeksirane relacije. To pa lahko imamo za posebno *imensko funkcijo*. Res pa je, da indeks relacije ni običajno ime, ki bi označevalo stvari, temveč *konotirajoče* ime, saj sooznačuje le skupaj z imeni v stavku.

Ni namreč tako, da bi v stavku "Triglav je manjši od Mt. Blanca" imeli sestav treh neodvisnih pomenskih enot: individualnih imen "Triglav" in "Mt. Blanc" in relacijskega imena "biti manjši od", temveč indeksirana relacija pomensko deluje šele v stavčni zvezi "Triglav je manjši od Mt. Blanca". V tem smislu Wittgensteinova semantika *ni kompozicionalna*, kot je npr. Tarskijeva, temveč mešanica

[4] Tudi Wittgenstein razlikuje med imeni in indeksi imen. Imena so izrazi, katerih pomen naj bi bil neposredno dan oz. je neodvisen od pomena drugih jezikovnih izrazov. Indeksi so izrazi, ki pomagajo natančneje določiti predmet, ki ga ime označuje. So pripomoček pri individuaciji reference. Npr. v izrazu "Julij Cezar" je izraz "Cezar" ime, "Julij" pa indeks, ki omogoča določiti prav določenega Cezarja, namreč Cezarja iz rodu Julijcev (5.02). Wittgenstein opozarja, da je zamenjava indeksa z argumentom nevarna zmota. Frege naj bi po njegovem imel stavke logike za imena, njihove argumente (tj. argumente stavčnih funkcij) pa za indekse teh imen (prav tam). Dejansko pa je stavek logična slika dejstev, ne ime. Argumenti stavčnih funkcij, tj. imena v stavku, niso indeksi stavka, temveč argumenti stavčne funkcije. Če je kje še kako mesto za indeks v (elementarnem) stavku, potem je to v "preostalem" delu stavčnega znaka, tj. v oznakah, ki služijo podrobnejšo določitev predikata, npr. relacije med predmeti, ki jih označujejo imena. V toliko se moje pojmovanje indeksa približuje Wittgensteinovemu pojmovanju, a obenem gre preko njega, kajti indeks zame ni le podrobnejše določilo pomena imena, temveč tudi podrobnejše določilo stavčne zgradbe in posredno tudi relacije v kompleksu, ki naj ga stavek logično preslika.

kompozicionalne in holistične semantike. Kljub temu pa menim, da Wittgenstein ni uspel zavreči vsaj delne imenske funkcije relacijskih besed v stavku. Morda pa tega tudi ni hotel in bi sprejel omenjeno naznačevalno, holistično semantično funkcijo relacijskih indeksov.

V skladu z navedeno teorijo, bi morali relacijski stavek "a R b" pravilneje zapisati kot "$a_R b$", ne pa "aRb". Indeks nima avtonomne semantične funkcije. Njegova vloga je,

0da razlikuje med različnimi relacijami iste vrste in
1da karakterizira splošne logične lastnosti preslikane relacije.

O drugi lastnosti indeksa doslej nisem govoril, mislim pa, da je prav tako nujna kot prva lastnost. Vzemimo npr. stavka aRb in aQb, ki imata npr. enako logično formo, tj. sta stavka, ki opišeta neki binarni relaciji med dvema objektoma. Naj bosta to npr. stavka "2 je manjše od 4" in "2 je delitelj 4". Znaka R in Q v tem primeru naznačujeta, da relacija "biti levo od" med imenoma "*a*" in "*b*" v prvem primeru odslika neko drugo relacijo med predmetoma *a* in *b* kot v drugem primeru. Poleg tega R oz. v konkretnem primeru stavka "2 je manjše od 4" besede "biti manjše od" naznačujejo tudi *splošno logično formo* preslikane relacije (nerefleksivnost, asimetričnost[5], tranzitivnost), Q oz. v konkretnem primeru stavka "2 je delitelj 4" besede "je delitelj" pa naznačujejo splošno logično formo druge relacije (refleksivnost, antisimetričnost in tranzitivnost).

Očitno indeksacija relacije, ki jo dosežemo z besedami "je manjši od", naznačuje tudi splošne formalne poteze odslikane relacije. S tem jo razlikuje od drugih binarnih relacij tipa *a*—*b*. Indeksacijo torej potrebujemo tako za razlikovanje dane relacije od drugih istovrstnih relacij (relacij z enako formalno strukturo) kot tudi za razlikovanje od drugih binarnih relacij. To izhaja iz dejstva, da zgolj linearni zapis stavka na papirju ali prav tako linearno časovno zaporedje besed v izgovoru stavka ne zadošča za naznačevanje relacijskega dejstva, ki naj ga stavek logično odslika. Seveda se stvari še toliko bolj zapletejo pri stavkih, ki govorijo o višjih, npr. trojiških, četvernih, n-ternih relacijah.

Preslikovalna teorija metafore

Vprašajmo se sedaj, kje bi se po tako dopolnjeni teoriji logične preslikave lahko porodila metafora, tj. prispodoba. Vsekakor na ravni (logične) slike, toda za razliko od normalnih jezikovnih izrazov je ta slikovnost močno zamegljena oz. premaknjena. V metaforičnih stavkih se ne nanašamo neposredno na dejstva, za katera gre, temveč na druga dejstva, ki pa imajo sorodno ali enako logično formo, kot tisto, kar želimo z uporabo metafore izraziti. Vzemimo npr., da reče zaljubljeni mladenič svoji dragi: "Ti si sonce mojega življenja." To je tipični metaforični stavek, kakršne pogosto najdemo v poeziji. Denimo, da želi mladenič z njim poudariti notranjo sorodnost med relacijo sonca do planetov in vloge svoje drage v njegovem življenju. (Lahko bi izbrali kako drugo tolmačenje, ki bi bilo nemara primernejše, npr. podobnost med soncem kot virom svetlobe in toplote in življenjem

[5] Asimetričnost je negacija lastnosti simetričnost relacije (če xRy, potem ni res, da yRx).

na zemlji, a zaradi enostavnosti sem raje vzel primerjavo med centralno vlogo sonca v planetnem sistemu, tj. odnos sonca do kakega planeta, ki kroži okrog njega.)

Tako kot ne moremo neposredno opisati relacije med stavkom in dejstvom, temveč lahko nanjo le pokažemo, če izpostavimo skupno logično formo obeh, ne moremo opisati tega, kar izraža metafora. Npr. opis "Tako kot sonce kraljuje v svojem planetnem sistemu, si tudi ti vladarka mojega življenja" bi bil prav tako metaforičen kot prvotni opis. Morda je v njem malo jasnejše naznačeno, kje tiči preslikovalni odnos metaforičnega stavka in dejstva, izgubi pa se zgoščenost in moč prvotnega metaforičnega stavka. Wittgensteinova "teorija" metafore ne potrebuje *prevoda v kak normalni pomen* ali nanašanja na nekak nemetaforičen pomen stavka. V našem primeru gre za formalno ujemanje med binarnim in asimetričnim odnosom med mladeničevo izvoljenko in njegovim življenjem in odnosom med soncem in planeti.

Analiza stavka "Ti si sonce mojega življenja" bi torej potekala takole. Najprej moramo na videz predikativni stavek (ki formalno pripisuje izvoljenki lastnost "biti sonce mojega življenja") spremenimo v relacijski stavek:

"Ti si—(tako kot) sonce—mojega življenja." Nato ugotovimo, da besede "(tako kot) sonce" pomenijo indeks binarne relacije med "ti" in "mojim življenjem". Tako indeksirana relacija se nanaša najprej na relacijo med soncem in kakim planetom, ki kroži okrog njega, nato pa se *ta relacija* dalje nanaša na relacijo med izvoljenko in mojim življenjem. Površinska struktura stavka nas vara tako, da najprej pomislimo, da se "ti" neposredno nanaša na izvoljenko in posredno na sonce, "moje življenje" pa neposredno na moje življenje in posredno na planet. Vendar bi bila v tem primeru metafora "sonce mojega življenja" brez haska in nepotrebna. Če pa je matafora pomembna, potem "metaforično dejstvo" (odnos sonce—planet) nastopa kot posrednik med stavkom in "realnim" pomenom (ne neposrednim pomenom, ker tega tu preprosto ni!). V tem primeru pa je prva odslikana relacija relacija sonce—planet in šele potem (na tej osnovi) relacija izvoljenka—moje življenje. Te razmere preslikavanja s pomočjo metafore bi lahko ponazorili z diagramom:

ti	— kot sonce	—	moje življenje	(stavčni znak, kjer besede "sonce mojega ..." naznačujejo (indicirajo) relacijo med soncem in planeti.)
(sonce)	——		(planet)	(neposredno "odslikano" dejstvo)
(izvoljenka)	——		(moje življenje)	(posredno odslikano dejstvo, ki pa je vendar dejanski predmet stavka, odslikana relacija pa je središčna vloga izbranke v življenju mladeniča)

Razlika med običajnimi stavki in metaforičnimi stavki je v tem, da metaforični stavki vsebujejo dvostopenjski odnos preslikave, medtem ko običajni stavki vsebujejo enostopenjski odnos preslikave. Morda bi bilo še bolj pravilno, če imamo

pomožno relacijo med soncem in planetom le za *pomoč pri indeksiranju* relacije med besedama "ti" in "moje življenje". Osvetljuje namreč določene notranje lastnosti odnosa nekoga do svoje izvoljenke s pomočjo notranjih lastnosti odnosa med planetom in soncem. V tem primeru bi se izognili težavnega dvostopenjskega preslikovalnega odnosa. Imeli bi takole shemo:

sonce	——	planeti
ti	—↓—	moje življenje
(izvoljenka)	——	(moje življenje)

Sedaj nam gornja relacija oz. bolje, dejstvo odnosa med soncem in planetom indeksira relacijo med "ti" in "mojim življenjem" tako, da dejstvo *te relacije* preslikuje relacijsko dejstvo med izvoljenko in mojim življenjem. Odnos preslikave je tu še vedno "enojen", vendar *posredovan* s pomočjo indeks-relacije med soncem in planetom. Ker nimam na voljo neposrednih Wittgensteinovih izjav o strukturi metafore, puščam obe tolmačenji metafore kot preslikave odprti. Sam pa menim, da je drugo tolmačenje verjetno bliže Wittgensteinovim intencam.

Temeljno vprašanje pomena metafore bi bilo sedaj vprašanje, zakaj ne bi raje takoj izrazili, odslikali zaželjenega razmerja. Zakaj rabimo dvostopenjski oz. posredovani odnos preslikave? Možnih odgovorov je lahko veliko, eden od njih je nemara ta, da pogosto neposredno ni mogoče opisati tega, kar želimo izreči. Npr. mladenič, ki svoji izvoljenki pove stavek "Ti si sonce mojega življenja", ne more opisati vsega, kar tiči v naravi odnosa med njim in izvoljenko. Na voljo ni nobenega "neposrednega" indeksa te relacije, ki bi adekvatno naznačeval notranje lastnosti relacije. Uporabi kako drugo razmerje, ki ima podobno, če ne enako logično formo, kot jo ima tisto razmerje, ki ga želi izraziti sam. Zato se posluži primere oz. metafore s soncem in planeti.

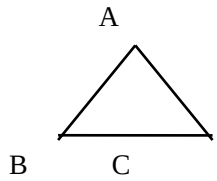
Drug razlog postavljanja metafor je nemara v tem, da matafora omogoča čustveno izražanje. Metaforični izraz, kot je npr. naše "sonce", ne omogoča le posredni prenos pomena iz posredujočega dejstva na primarno dejstvo, temveč naznačuje (konotira) naš čustven odnos do predmeta, za katerega nam gre. To pa zato, ker posredovano nanašanje na kako dejstvo dopušča "viške pomena", ki jih lahko govorec izkoristi za izražanje svojega čustvenega odnosa do stvari. V metaforičnem stavku ne gre le za primerjavo struktur dveh dejstev, temveč za določen poudarek, ki uhaja tej preslikavi. V tem smislu so metafore pogosto subjektivne, potrebno je vživljanje vanje, ne zgolj poznavanje dejstev ali razumevanje besed.

Tu opisana teorija metaforičnega pomena kot posredovanega pomena še ne diferencira dovolj med dejanskimi metaforičnimi stavki, prispodobami, analogijami, alegorijami ipd. pomenskimi konstrukti, ki vsi predpostavljajo določen pomik pomena izrazov od "neposrednega" pomena k kakemu drugemu pomenu. A v to razpravo se ne bom spuščal, ker presega namen tega sestavka. Kante je v svoji knjigi dobro beležil te razlike, zlasti med metaforo in analogijo. Tako moj model metafore ni poskus celovite teorije metafore, temveč zgolj osvetlitev njene nemara osrednje vloge, posredovanega projekcijskega nanašanja metaforičnih izrazov oz.

stavkov na predmetnost.

Meje preslikovalne teorije metafore

Ali je indeksiranje relacij dovolj za delovanje slikovne teorije stavka? Na papirju ali v govorjeni besedi lahko neposredno predstavimo zgolj nekatere oblike relacij, v glavnem tiste, ki jih lahko postavimo v linearno zaporedje besed. Tu pa so neposredno na voljo le dvojiške relacije oz. na splošno relacije linearne urejenosti. To pa seveda ni dovolj, da bi z njimi predstavili relacije, ki imajo povsem drugačno strukturo. Težavo imamo že npr. s trojiškimi relacijami, ki se ne dajo razbiti na konjunkcijo treh binarnih relacij. Kako npr. v linearnem zapisu besed preslikati trikotniško relacijo? Vzemimo stavek "A leži v trikotniškem odnosu z B in C". Že sam stavek nam pove, da s tem nismo določili trikotniške relacije, zato si največkrat pomagamo s skico trikotnika.

Šele *stavek skupaj s to skico* lahko ustrezno opiše trikotniški odnos. Običajno si pomagamo z miselno predstavo, a vse skupaj pomeni, da besede niso dovolj in to načeloma! Ali si lahko pomagamo z indeksiranjem relacij? Da, če npr. navedeno grafično sliko ali kak njeno mentalno zamenjavo razumemo kot *dopolnilni indeks* relacije, podane z besedami "… leži v trikotniškem odnosu z … in ...". To pa natanko ustreza zgoraj navedeni situaciji metafore, kajti dopolnilni indeks ni nič drugega kot *metafora*, s katero po posredni poti dosežemo odslikovanje dejstva, tj. določenega trikotniškega razmerja. Čista neposredna logična preslikava dejstev bi bila le izjema, ne pravilo, kajti dejanske relacije, ki jih skušamo odslikati s stavki, so praviloma precej bolj kompleksne kot dvojiške relacije, ki so temelj linearnim zapisom stavkov ali govorjenim stavkom. Zdi se, da so skoraj vsi smiselni stavki metaforični, celo tedaj, če bi jih prignali *do konca analize*. Vprašamo se lahko celo, ali so sploh kaki povsem nemetaforični stavki, tj. stavki, ki bi odslikovali kako dejstvo brez sopomenjanja, brez uporabo določenih posrednikov. Npr. stavek "2 je delitelj 4". Denimo, da sta 2 in 4 že logično enostavni imeni, tj. nanašata se na dva predmeta, ki ju dalje ne moremo več analizirati. V tem primeru bi bila vsa notranja logična struktura dejstva zajeta v formalnih lastnostih relacije "biti delitelj". Zato izraz "biti delitelj" deluje kot indeks relacije. Vendar pa ta izraz sam po sebi ne naznačuje internih lastnosti relacije, ki naj jo preslikamo v stavku. Šele tedaj, če se spomnimo na lastnosti števil, tj. na teorijo števil, lahko "zvemo" za lastnosti navedene relacije. V tem primeru nam torej teorija števil služi kot "metaforični" posrednik, ki zagotavlja ustrezno indeksiranje stavčne relacije levo - desno med "2" in "4".

Menim, da je podobno v vseh stavkih, ki jih vzamemo iz naravnega jezika. Vedno se moramo prikrito sklicevati na kaka druga razmerja, da pravilno indeksiramo

stavčno dejstvo, tako da to postane dejanska logična slika željenega dejstva. Le če bi imeli na voljo nek povsem nov jezik, kjer bi nekateri elementarni stavki že s svojo strukturo kazali na prav določeno elementarno dejstvo v svetu, bi imeli primerke čistih nemetaforičnih stavkov. Mislim pa, da takšni stavki ne bi mogli biti *zaključek logične analize* stavkov naravnega jezika. Ti namreč po predpostavki na vsakem koraku analize terjajo stavke, ki se nanašajo na dejstva ob posredovanju drugih dejstev. To pomeni, da Wittgensteinova teorija slike ne ustreza naravnemu jeziku. Wittgenstein ne bi mogel reči, da so stavki pogovornega jezika "povsem v redu" (5.5563), le da v njih izražene misli prikriva zunanji jezikovni omot (4.002).

S tem pa pade v vodo tudi stroga teorija slike. Smo pred dilemo, ali ni več nikakršne logične slike dejstev ali pa so vse slike *približne*, torej si moramo pomagati s *sopomenjanjem*. Mislim, da je to drugo res. Če pa je tako, potem so *vsi stavki metafore*. Toda če so vsi stavki metaforični, potem se zdi, da tudi metafore ni, saj ta "živi" prav od razlike nasproti nečemu nemetaforičnemu.

Še vedno ostaja možnost, da zavržemo teorijo slike kot model za razumevanje pomena stavkov. Wittgenstein sam je kasneje krenil po tej poti, toda zdi se mi, da je v omejenem merilu vedno ohranil teorijo odslikavanja kot "osrednjo metaforo". S tem pa se seveda ohranja tudi zgornji paradoks. Mislim, da je v tem tudi kleč, zakaj ne moremo priti metafori do dna oz. zakaj se nenehoma vrtimo v krogu metafor. Tako kot s časom. Poleg tega so Wittgensteinovi poglavitni argumenti za strogo razlikovanje semantične vloge individualnih imen in predikatskih izrazov, ki naznačujejo lastnosti predmetov in relacije med njimi zelo trdni. Če naj stavek kot kompleks znakov, tj. kot *sintaktično dejstvo*, da so v njem *določeni znaki v takšni in takšni relaciji* med seboj, opiše drugo dejstvo s sorodno sintaktično strukturo, potem predikatski izrazi ne igrajo označevalne vloge, tj. nimajo svoje reference, temveč sooznačujejo (konotirajo) tako, da dodatno karakterizirajo samo sintaktično relacijo v stavku. Seveda je mogoče tej tezi nasprotovati s kakšno drugo semantično teorijo, toda vse te teorije morajo pritegniti veliko dodatnih, da ne rečem *ad hoc* pojmov in prijemov, npr. teorijo tipov, predpostavke o obstoju razredov (množic) ter univerzalij in posebne teorije o pomenu kopule, kar vse terja posebne teorije in vnaša nove filozofsko-logične probleme.

Tudi kasnejša Wittgensteinova teorija pomena, po kateri je pomen imen oz. stavkov vsebovan v pravilih njihove rabe v ustreznih jezikovnih igrah, vnaša nove zaplete, ki niso nič manjši od zapletov s teorijo slike. Poleg tega pa je Wittgenstein za čiste opisne stavke ohranil teorijo slike. Gramatična pravila za razumevanje teh stavkov so takšna, da nam ti stavki omogočajo korespondenco z dejstvi. A v tem primeru se znova vrnejo vprašanja iz *Traktata* o logični naravi odnosa preslikave.

Tako ostaja teorija slike še vedno centralna semantična teorija, ki je pomembna za vse vrste stavkov, zlasti za metaforične stavke. A zdi se, da iz nje izhaja, da ni mogoče strogo razlikovati med metaforičnimi in nemetaforičnimi stavki. Kvečjemu bi lahko govorili o *stopnji metaforičnosti*, namreč o stopnji, v kateri si moramo pomagati z različnimi posredujočimi pomenskimi dejavniki, zato da sploh vzpostavimo odnos preslikave, torej razumemo stavek. Ničelna stopnja metaforič-

nosti bi pomenila le nedosegljivo limito, prav tako ne bi bilo nobene maksimalne stopnje metaforičnosti. Ne bi pa potrebovali t.i. temeljnih metafor, na katere bi se navezovale druge metafore. Kajti tudi to, kateri izraz ima vlogo temeljne metafore in kateri izpeljane ali naknadne metafore, odloča kontekst rabe (jezikovna igra), ne pa sam izraz.[6]

Končno naj poudarim, da je Wittgenstein celo v času, ko je pisal *Traktat*, vedel za stavke, ki *niso* nikakršne slike, ki imajo neke vrste para-pomen. Primer za to so stavki religije, etike ali metafizike. Ti stavki so strogo vzeto nesmiselni, vendar ne brez vsake vloge v našem življenju. Njih razumemo drugače, kot npr. razumemo stavke znanosti. Za nekatere metafizične stavke, ki jih celo sam Wittgenstein postavlja v *Traktatu*, velja, da so to *psevdostavki*, ki skušajo izreči nekaj, kar se lahko le pokaže na rabi smiselnih stavkov, ne pa opiše.

Wittgenstein uporabi v *Traktatu* celo vrsto čisto metafizičnih stavkov, npr.: "Logika izpolnjuje svet; meje sveta so tudi njene meje." (5.61) "Subjekt ne pripada svetu, ampak je meja sveta." (5.632) "Smisel sveta mora biti zunaj sveta." (6.4) "*Kako* svet je, je za tisto Višje popolnoma brezpomembno. Bog se ne razodeva v svetu." (6.432)

Teh stavkov se znebimo npr. tako, da skušamo razbrati formalne (notranje) lastnosti in relacije smiselnih stavkov in možnih stanj stvari, ki jih z njimi dozdevno opisujemo. To včasih lahko dosežemo s kakim formalnim logičnim zapisom. A tudi tak zapis sam po sebi je svojevoljna konstrukcija, je le most, lestev do uvida, ki je *brez besed in brez simbolov*! To je znameniti Wittgensteinov molk, ki mu ostane na koncu *Traktata*.

Wittgenstein je zlasti v pogovorih s člani Dunajskega kroga in v svojem tedanjem "Predavanju o etiki" izrecno zavračal misel, da so metafizični stavki *prispodobni stavki*, kajti ti stavki gredo preko vsake možnosti preslikave. Tradicionalno se pojmuje te stavke kot metaforične, toda so prej *meja metafore* kot njena uporaba.[7] Stavek "Bog mi sodi" npr. ni opis kakega dejstva, kajti ne gre zato, da bi mi kak sodnik sodil za moja posamezna dejanja (za dejanja, ki sodijo po zakonsko obravnavo), temveč zato, da mi Bog kot "vrhovni sodnik" sodi za prav *vsa* dejanja, da me sodi že *od* vekomaj in *sedaj*, saj vendar od vekomaj ve za vsa moja dejanja in njegova sodba sega čez vse čase, torej tudi sedaj. Ta "obrazložitev" seveda nič ne pripomore k pojasnitvi navedenega stavka, saj mu sproti jemlje smisel. Sodba, ki velja vsem in vsakemu dejanju in to še predno se zgodi, vendar ni nobena sodba. Ni nobenega empirijskega dejstva, na katerega bi se stavek "Bog mi sodi" vsaj posredno navezoval. Ta stavek ni niti metaforični opis, temveč je *svojski izraz določenega "absolutnega" odnosa mojega življenja do bistva vsega*. Toda pojem

[6] V tem smislu tu naznačena slikovna teorija metafore ne sledi Lakoff-Johnsonovi teoriji metafore, čeprav tudi v njej velja, da je ves jezik v različni meri metaforičen (*glej* Kante, 1996).

[7] V neki Wittgensteinovi razpravi s Schlickom, Waismannom in drugimi člani Dunajskega kroga o religiji je Wittgenstein izrecno zavrnil mnenje, da so religiozni stavki prispodobe, kajti sicer bi se lahko prevedli v prozo (Wittgenstein, 1984: 117). Toda tu je Wittgenstein domneval, da obstaja kak nemetaforični opis, ki ustreza metaforičnemu stavku. Vendar smo videli, da v mnogih primerih noben opis ne more nadomestiti metafore, načelno vzeto pa tudi ni čisto nemetaforičnih stavkov običajnega jezika. Zato je zgornji Wittgensteinov argument neustrezen, kajti nemožnost prevoda metafore le-te ne ukinja, pogosto jo šele prav postavlja. Enak argument je uporabil tudi v svojem predavanju o etiki (Wittgenstein, 1983: 54). Vendar Wittgenstein tu nemara misli na samo možnost preslikavanja s stavkom, na to, da se s stavkom sploh kako *nanašamo* na dejstva. Religiozne "metafore" ne dopuščajo niti posrednega nanašanja in zato niso metafore, prispodobe, alegorije ali analogije.

“absolutni odnos” je zopet zavajajoč, ker ni niti metafora, saj mu ne moremo določiti internih formalnih lastnosti. Wittgenstein ugotavlja v predavanju o etiki, da “absolutni smisli” kakih besed (npr. “absolutne vrednote”, “absolutno dobro”, “absolutna varnost”) naznačujejo človeško težnjo po prekoračenju inherentnih meja jezika, meja smiselnega govora. Čeprav je takšno “zaletavanje proti mejam našega jezika” popolnoma brezupno, pa ni povsem brez smisla. Wittgenstein se ji ne roga (Wittgenstein, 1983: 55; podobno Wittgenstein, 1984: 118). Ker so ti stavki mejni stavki jezika, so tudi mejni stavki metafor. Mislim, da bi šele podrobnejša analiza, kako je s temi stavki, razkrila, kako delujeta običajni in metaforični pomen.

Metaphor and Depiction

I present a pictorial theory of metaphor that is built on the improved Wittgenstein's pictorial theory of statement. I add to the Wittgenstein's theory the concept of indicators of relations. The expression that describe a relation between some objects is not a name of this relation but is the indicator of the relation between names in the sentential sign. The indicator of the name-relation helps to determine more precisely the relation between the objects which should be depicted by the statement. However, the indicator has no independent meaning. In the case of metaphoric statements we get the indirect depiction of complexes. This happens by the referring to a complex that is in some degree formally similar to the actually depicted complex. I take notice of some difficulties of this improved theory of logical picture. It follows from this theory that in ordinary language they are any pure non-metaphoric statements. They are possible some different steps on metaphorsic meaning. Many "mataphysical" statements have no pictorial meaning. They are also any metaphors but some pseudo-statements that play the role of virtual metaphors.
Keywords: metaphor, depiction, logical picture, statement, name, relation, indicator, meaning.

Literatura

Kante, B. (1987). *Metafora in kontekst*. Ljubljana: Jutro.

Prijatelj, N. (1988). *Matematične strukture I. Ljubljana*: DMFA.

Wittgenstein, L. (1976). *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Witgenstein, L. (1983). "O etiki". *Dialogi*, 19, str. 52-55.

Wittgenstein, L. (1984). *Wittgenstein und Wiener Kreis*. Frankfurt/M: Suhrkamp.